

студентів-гуманитаріїв. *Роль інновацій в трансформації образу сучасної науки* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 27–28 грудня 2024 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти». Київ : АА Тандем, 2024. С. 3–7. URL: https://novaosvita.com/wp-content/uploads/2025/04/InnTrImModSc-Kyiv-Dec2024_v2.pdf

4. Распопов В. Б., Семяновський В. М. Дидактичні аспекти використання штучного інтелекту «ChatGPT-4» в гуманитарній освіті студентів. В зб. «*IV Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, до 106-ї річниці від заснування університету*» (м. Київ, 16–17 жовтня 2024 р.). Львів – Торунь: «Liha-Pres», 2024. С. 20–23. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/336/9956/22536-1>

5. Viktor Raspopov *Mystical Reincarnation of Maksym Rylskyi's Original Literary Style Using AI "ChatGPT-4"*. Тези Міжнародної науково-практичної конференції «Збереження національної спадщини та розвиток культурних практик в умовах суспільних викликів (до 130-річчя від дня народження організатора науки, поета, митця Максима Рильського)» (Київ, 19–20 березня 2025 року) / ІМФЕ НАН України. Київ, 2025. 420 с. С. 42–44. URL: <https://www.calameo.com/read/0078881084537687957a4>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-570-2-8>

Розводовський Н. С.,

студент

*Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

ОСВІТНЯ КОЛАБОРАЦІЯ В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ І У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ

Освітня колаборація в умовах війни є важливим, але малодослідженим явищем, оскільки вона демонструє, як окупаційна влада або агресор може використовувати освітні установи для легітимації своєї влади, впливу на молодь та формування ідеологічної підтримки. Дослідження порівняльних аспектів освітньої колаборації у Другій світовій війні та сучасній російсько-українській війні допомагає зрозуміти механізми маніпуляції освітою, ризики втрати академічної автономії та наслідки для суспільства. Актуальність теми посилюється

сучасними подіями, оскільки війна в Україні ставить перед освітньою системою серйозні виклики, подібні до тих, що виникали під час окупаційних режимів у 1940-х роках.

Мета – окреслити спільні риси, відмінності та наслідки для розвитку освітньої політики. Порівняти досвід Другої світової війни та сучасної російсько-української війни. Виявити механізми та форми освітньої колаборації під час війни та з'ясувати спільні риси та відмінності в організації та наслідках освітньої колаборації.

Визначити висновки для сучасної освітньої політики та забезпечення академічної автономії в умовах конфліктів.

І фашистська Німеччина, і сучасна росія розглядали освіту не як засіб розвитку особистості, а як механізм виховання «слухняного громадянина», відданого державі та її лідеру. Освіта стала знаряддям і заручником тоталітарних режимів. Школа й університети у цих системах стають продовженням політичної влади, а викладач – носієм державної ідеології.

Освітня колаборація виступає інструментом ідеологічного впливу окупаційної влади, яка спрямована на зміну національної ідентичності населення, нав'язування чужих цінностей і переписування історії відповідно до політичних інтересів агресора. Також освітня колаборація виступає як форма зради національних інтересів, що підриває державний суверенітет у гуманітарній сфері. Це спосіб встановлення контролю над свідомістю населення через навчальний процес та прагнення педагогів вижити в умовах окупації. У межах інформаційно-пропагандистської війни, противник намагається через школу та університет формувати лояльне до окупаційного режиму покоління.

Наприклад, під час Другої світової війни окупаційні режими в Західній і Східній Європі активно використовували освіту як інструмент ідеологічного впливу. У Норвегії, Нідерландах, Данії, Польщі та Україні німецька влада прагнула замінити національні освітні цінності власними, запровадити контроль над вчителями й навчальними програмами.

Колаборація в освітній сфері проявлялася у співпраці частини педагогів з окупаційною владою, поширенні пропаганди «нового порядку» та участі в організації підконтрольних окупантам навчальних закладів.

Фашистська Німеччина будувала освітню систему на принципах расової ідеології та мілітаризму, а саме:

- героїзація Гітлера і нацистської партії, формування культу фюрера;
- виховання расової переваги «арійців» і приниження інших народів;
- переписування історії відповідно до нацистського бачення;

– мілітаризація навчання – обов'язкові заняття з військової підготовки, формування готовності до війни;

– контроль над вчителями: усі педагоги повинні були бути членами націонал-соціалістичної спілки вчителів.

Таким чином, школа стала не лише місцем навчання, а й лабораторією ідеологічного виховання майбутніх солдатів Рейху. Водночас значна частина освітян, навпаки, чинила прихований опір – зберігала українські, польські чи скандинавські культурні традиції, вела підпільне навчання, поширювала заборонену літературу.

У сучасній російсько-українській війні на окупованих територіях України, спостерігається повторення подібних тенденцій, але з використанням новітніх інструментів інформаційного та освітнього тиску. російська окупаційна адміністрація створює школи за російськими стандартами, насаджує ідеологію «руського миру», переписує історію, вилучає українську мову з навчального процесу.

росія завжди усвідомлювала вирішальне значення мови для самоідентифікації народу. Саме тому протягом століть вона системно прагнула знищити українську мову як основу національної культури й самосвідомості.

У XIX–XX століттях і російська імперія, і радянський союз проводили політику колонізації та культурної асиміляції народів, що входили до їхнього складу. Україна, як частина цих державних утворень, не стала винятком. Заборона на використання української мови була одним із ключових інструментів колоніальної політики, що проявилось у виданні Валуєвського циркуляра (1863) та Емського указу (1876). У радянський період цей курс лише посилювався, призвівши до майже повної русифікації великих міст України.

З 2014 року, після анексії Криму, відродився черговий етап імперського шовінізму, і одним із головних його напрямів стало знищення української мови та освіти на захопленому півострові (наприклад: переслідування та вигнання українців, здатних організувати спротив окупації; закриття або перейменування культурних закладів (так, у 2014 році Український драматичний театр у Сімферополі став «Державним академічним музичним театром Республіки Крим», а у 2016 році музей Лесі Українки в Ялті був «закритий на ремонт»)) [1].

Сучасна росія в умовах війни проти України активно використовує освіту для легітимізації агресії та нав'язування ідеології «руського мира». Після повномасштабного вторгнення 2022 року російська влада запровадила низку нових механізмів пропаганди у школах і вишах:

– введення предмету «Розмови про важливе», де дітям пояснюють «правильне бачення» війни проти України;

– заміна історичних фактів – зокрема, перекидання подій Майдану, анексії Криму, історії Другої світової війни;

- виховання лояльності до режиму через «патріотичні уроки», шкільні лінійки з прапором і гімном;
- переслідування вчителів і студентів, які виступають проти війни або підтримують Україну;
- цифрова пропаганда – контроль шкільних онлайн-платформ, використання інтернет-ресурсів для поширення офіційних наративів.

Метою цієї системи є створення ідеологічно слухняного покоління, що беззастережно підтримує війну. Проте найпотужнішим інструментом витіснення української ідентичності стало вилучення української мови з освітньої сфери (навчання українською мовою припинилося повністю). Це не випадковість, а свідомо політика державо-окупанта, адже саме освіта визначає світогляд і цінності майбутнього покоління.

Починаючи з 2014–2015 навчального року, всі школи були переведені на російські освітні стандарти. У старших класах українську мову як предмет взагалі було скасовано, а вчителів примушують перекваліфіковуватися або залишати роботу. Як наслідок, українське мовне навчання повністю зникло – відсутні вчителі, навчальні програми та підручники. Викладання лише російською формою серед дітей російську ідентичність і створює основу для подальшої ідеологічного впливу – нав'язування екстремістських і шовіністичних переконань [2].

Русифікація освітнього середовища безпосередньо поєднується з милітаризацією освіти, що інтенсивно впроваджується на півострові з 2014 року. Метою цієї політики є не лише ліквідація української культурної присутності, а й формування покоління, вихованого у душі російського патріотизму, ворожості до України та виправдання війни [3]. У навчальних програмах героїзується російська армія, а українську державу зображують як «ворожий елемент» [4]. Таким чином створюється ідеологічна модель, у якій діти сприймають війну проти України як «справедливу боротьбу» [5].

Безкарність, з якою держава-агресор діяла в Криму, лише підтовхнула її до повторення цих практик у 2022 році під час повномасштабного вторгнення. На окупованих територіях Херсонської, Запорізької, Луганської та Донецької областей «кримський сценарій» був реалізований набагато швидше: школи миттєво перевели на російські програми, українські підручники вилучили та знищили, а використання української мови почали переслідувати. Керівників шкіл змушували присягати на вірність росії, непокірних – звільняли, а в навчальних закладах з'явилися «політруки», відповідальні за ідеологічний контроль [6].

Таким чином, знищення української освіти та мови в Криму стало першим етапом системної політики культурного геноциду, яка згодом поширилася на інші окуповані регіони України. Ігнорування

міжнародною спільнотою цих дій у 2014 році фактично дало змогу росії розширити свої злочинні практики у ще більшому масштабі після 2022 року. Водночас деякі українські освітяни на підконтрольній Україні території ведуть боротьбу за збереження національної ідентичності, мови та академічної свободи. Сотні вчителів і викладачів виїхали з окупованих регіонів, продовжуючи навчання дистанційно або за межами окупації.

Таким чином освітня колаборація виступає не лише як зрада держави, а й як спроба зруйнувати духовну основу нації – її мову, культуру, історичну пам'ять. Як і під час Другої світової війни, сьогодні освітня колаборація виступає механізмом підкорення свідомості окупованого населення, коли освіта перетворюється з осередку знань на інструмент ідеологічного контролю.

Отже, можемо простежити спільне між двома війнами:

- культ лідера – Гітлер у нацистській Німеччині, путін у сучасній росії подаються як символи «порятунку нації»;

- ідеологічна монополія – заборона альтернативних думок, переслідування незалежних викладачів;

- мілітаризація освіти – виховання молоді у дусі готовності до війни, служби державі, самопожертви;

- освіта виступає як інструмент ідеології – і нацистський, і російський окупаційні режими використовували школу для формування «нового» підданого, відданого чужій державі;

- тиск на викладачів – спроби залучити освітян до співпраці, використання примусу, пропаганди чи шантажу;

- опір через освіту – і в 1940-х роках, і нині педагоги залишаються носіями національних цінностей та культурної пам'яті, стаючи фактично учасниками духовного фронту;

- маніпуляція історією – підпорядкування історичних наративів політичним цілям;

- використання дітей як носіїв пропаганди – створення дитячих організацій на кшталт Гітлер'югенду чи сучасного російського руху «Движение первых».

Але є і відмінності:

- технологічний вимір – сучасна війна супроводжується кібератаками, дистанційним контролем і пропагандою через інтернет, соцмережі, телебачення та онлайн-освіту;

- масштаб і швидкість поширення інформації – у XXI столітті освіта стала частиною інформаційного простору, що робить вплив окупантів одночасно потужнішим і більш вразливим;

- міжнародна підтримка та реакція – на відміну від 1930–40-х, сучасний світ швидко реагує на пропаганду через санкції, блокування інформаційних ресурсів, підтримку української освіти. Нині Україна

отримує допомогу від міжнародних освітніх структур, що підтримують відновлення шкіл і університетів, чого не було у роки Другої світової;

– правова оцінка колаборації – сучасне українське законодавство чітко визначає відповідальність за співпрацю з ворогом у сфері освіти;

– ступінь контролю – у нацистській Німеччині контроль був абсолютним, тоді як у сучасній росії існує підпільний спротив освітан та громадських активістів.

Отже, досвід обох епох показує, що освіта є не лише полем знань, а й полем боротьби за ідентичність, мову та історичну пам'ять. Історичний досвід показує, що тоталітарна держава завжди прагне підкорити освіту, перетворити її на знаряддя контролю над свідомістю. Фашистська Німеччина та сучасна росія демонструють спільну тенденцію – використання школи як зброї, що формує ідеологічно вірних громадян і виправдовує агресію.

Колаборація у цій сфері – це завжди удар по культурному суверенітету держави. Тому завдання сучасної освітньої політики – забезпечити захист академічної автономії, підтримати вчителів, які опинилися під тиском, та не допустити повторення історичних помилок минулого.

Водночас саме освітня спільнота – учителі, викладачі, студенти – здатна чинити інтелектуальний опір, зберігаючи критичне мислення, правду та гуманістичні цінності. Тому головним уроком залишається необхідність захищати академічну свободу, незалежність освіти й історичну правду, особливо в часи війни.

Список використаних джерел:

1. Грицак, Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ: Генеза, 2019.

2. Лановик, Б., Матейко, Р. Історія української культури : навчальний посібник. Київ : Знання, 2020.

3. Сергійчук, В. Русифікація України: історичні витоки і наслідки. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2018.

4. В'ятрович, В. Історія з грифом «Секретно»: нове бачення історії срср. Київ : Кліо, 2021.

5. Плохій, С. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2020.

6. Касьянов, Г. Україна і росія в історичній ретроспективі: політика, ідентичність, пам'ять. Київ : Либідь, 2022.